
ALOJZ VIRLAHER

TUĐIM OČIMA ILI: STRANOST KAO FERMENT

RAZMIŠLJANJA O ZASNIVANJU
INTERKULTURNE HERMENEUTIKE
NEMAČKE KNJIŽEVNOSTI*

Uvod

Po Alfredu Šicu,¹⁾ naše razumevanje stranog počiva na samospoznaji. Ako u opštenju sa tekstovima svaka samospoznaja ima karakter „primene teksta koji treba razumeti na sadašnju situaciju čitaoca“²⁾ i ako se ta primena ima pojmiti kao funkcija predrasumevanja čitaoca-tumača, onda odnosi tumača i književnosti prema drugom i stranom dolaze u središte naučnog interesovanja. Međutim, odgovarajuća pitanja se retko mogu naći u dosadašnjoj nauci o književnosti. Doduše, posebno u komparatistici i njenoj imagologiji, ima mnogo radova o slici stranca kao i ispitivanja predstava o stranim zemljama.³⁾ No dosadašnje procene stranog, orijentacioni pojam „strano“ i kulturno-specifični oblici opštenja sa stranim jedva da su izuzimajući kolonijalnu problematiku, još postali predmet pažnje naučnih istraživanja. E. Frencelovi *Motivi svetske književnosti* i F. A. Šmitova *Istorija grada i motiva nemačke književnosti* čak i ne pominju pojam „strano“, premda je iskustvo stranog konstantan motiv evropske književnosti, a ra-

*) Ovo je proširena verzija mog priloga: *Mit fremden Augen* (1983); *Vorlage für das Kolloquium über „Hermeneutik der kulturellen Fremde“ in Bad Homburg* (Werner Reimers-Stiftung) od 22–24. 11. 1984.

¹⁾ Schütz, str. 148 ff.

²⁾ Gadamer, *Wahrheit und Methode*, str. 291.

³⁾ Upor. Bleicher (1980) i Boerner (1975).

zlikovanje sopstvenog i stranog antropološka konstanta prisutna u svim kulturama i društvenim slojevima. Mnogo intenzivnije od filologa temom stranog i iskustva o njemu pozabavili su se filozofi, sociolozi, pravnici, teolozi i antropolozi.⁴⁾ Zbog nagoveštenih hermeneutičkih razloga, pre svega nauke koje se bave izučavanjem stranih zemalja, pa prema tome i nauke o stranim jezicima, upućene su na kategoriju stranog. Ova konstatacija važi pre svega za razne vrste nauka o jeziku i književnosti u kojima odaslani, odnosno domaći učitelji uvode grupe učenika iz stranih zemalja u za njih stranu kulturu i njene podsysteme, jer ovde odnos prema stranom veoma lako poprima oblik kulturne arogancije, predubedene etnocentričnosti, prinudne misije ili xenofobične rezervisanosti, idealizovanja nepoznatog kao lepe tuđine, ili pak puke heuristike, koja u doživljaju stranog prevashodno vidi sredstvo za isticanje distance prema sopstvenom, čime ga, isto kao i strano, degradira u njegovoj samosvojnosti.

Literarno, naučno i pedagoško interesovanje za fenomen stranog se, doduše, ne odnosi samo na takve pogrešne stavove koji su, ostavili poseban trag u ljudskoj istoriji. Ta interesovanja su pre svega usmerena ka istorijskom i sistematskom izučavanju kosmopolitskog otvaranja ličnosti u susretu sa tuđinom, ka razjašnjavanju odnosa između humanosti, stranosti i dobrostanja, ka poimanju međusobne zavisnosti sopstvenog i tuđeg, kao i ka spoznaji o ulozi stranaca u razvoju kulture. Početkom našeg veka, Verner Zombart u svojoj istoriji razvoja modernog kapitalizma objasnio je taj fenomen konstatacijom da bi to bio „zadatak pun draži da se napiše celokupna istorija čovečanstva sa gledišta „stranog“”. I doista, zapažamo da se od početka istorije, i u malim i u velikim stvarima, samosvojni razvoj društvenih zajednica može pripisati spoljnim uticajima. Bilo da je reč o religioznim sistemima ili tehničkim pronalascima, ili pak o oblicima svakodnevnog života, ili [...] o berzanskim institucijama: ako ne uvek, a ono veoma često vidimo da podsticaj dolazi od „stranog“. Tako usmereno istraživanje realnih i fiktivnih iskustava stranog otvara perspektive kako istorije odnosa između stranosti i inicijative tako i socijalne ontologije, koja su-čoveka poima i prihvata kao su-subjekt, ne izostavljajući pri tom pitanje stepena stranosti

⁴⁾ Upor. Wierlacher: *Fremderfahrungen als Gegenstand der Literaturforschung* (1982) i bibliografiju.

⁵⁾ Citirano po Jegleu, str. 42. — Nešto slično može se videti i u socijalnoj istoriji književnosti: osnivači i nosioci „vajmarske kulture“ su većinom došljaci (Herder, Gete i drugi): „stranci i emigranti vladaju vrhovima moderne engleske književnosti: Konrad, Džems, Eliot, Paund, Jejts, Džojls“, Terry Eagleton: *Exiles and Emigres. Studies in modern literature*. London 1970, str. 9.

koji se mora pripisati ličnosti, jer joj je on potreban da bi se razvijala i da bi razvila onaj odnos prema drugima koji od evropskog prosvetiteljstva maovamo obeležavamo izrazom „tolerancija“.

Naredna razmatranja treba da budu naučno-teorijski i naučno-etički doprinos jednoj takvoj „filologiji tuđine“. Na primeru discipline *nemački kao strani jezik* razmotrićemo, u smislu aplikativne refleksije, aspekte jedne estetike i hermeneutike nemačke književnosti kao književnosti strane kulture i u isto vreme pokušati da podsetimo na izvestan način opštenja sa stranim koji je imao veliki odjek i u novijoj istoriji nemačke kulture i književnosti i koji bi *mutatis mutandis* mogao postati modusom doživljavanja stranog u okviru interkulture germanistike.

Hermeneutika nemačke književnosti kao strane književnosti kao i analiza (sa nemačkog stanovišta) *differentiae specificae* domaće i inostrane germanistike tek je u začecju. Kao i Hans Robert Jaus, jedan od glavnih razloga za ovo nezadovoljavajuće stanje istraživanja vidim u tome što je književna hermeneutika „svoju teoriju svela na interpretaciju, svoj pojam razumevanja ostavila neartikulisanim i potpuno zapostavila problem primene“.⁶ Drugi problem leži u samoj tradicionalnoj hermeneutici. Ona svojoj teoriji nije uskratila samo primenu već i dimenziju kulture tuđine. Samosvest i istorija germanistike bile su (ne samo u Nemačkoj), kao što Schlegel kaže, na horizontu „opšteevropskog karaktera“ usmerene ka uslovima za asimilaciju nemačkih tekstova i onih (npr. antičkih) tekstova koje su nemački čitaoci recipirali.⁷ Od Šlagermahera preko Diltaja i Gadamera pa sve do Flašara i, ako ga dobro razum, Francka trijada hermeneutičkog procesa — razumevanje, tumačenje i primena — shvaćena je kao funkcija ovog cilja. I oni prilozi na koje se nadovezujem, Brakertova i Jausova razmatranja o hermeneutičkoj kategoriji alteriteta, duguju toj koncepciji. Ona služi da se premosti istorijska razdaljina između teksta koji treba razumeti i njegovog sadašnjeg čitaoca u pretpostavljenoj kulturnoj zajednici sa zajedničkom tradicijom.

Upravo ta pretpostavka je strana multikulturalnom gledanju na nemačku kulturu prisutnom

⁶ Hans Robert Jaus: Zur Abgrenzung und Bestimmung einer literarischen Hermeneutik. U: *Text und Applikation*, str. 462.

⁷ Friedrich Schlegel: Über das Studium der griechischen Poesie. U: F. S.: *Kritische Schriften*, hg. von W. Rasch. 2. Aufl. München 1964, str. 129; upor. Turk, str. 154; Michel: *Ästhetische Hermeneutik und frühromantische Kritik*, str. 359; Krusche: *Das Eigene als Fremdes*, str. 28.

⁸ Manfred Fruhmänn: Dichtung als Normtext. In: *Text und Applikation*, str. 429.

u inostranoj germanistici. Pojmimo li hermeneutiku kao samopreispitivanje jedne nauke, kao pitanje kako ona dolazi do svojih pitanja, onda ta multikulturalnost ne izgleda kao hendikep ili osiromašenje istraživanja, već kao njegovo obogaćenje, pošto ono, na nagovešten način, može da oslobodi neispitane dimenzije teksta i omogući preciznije analize. Ako svekoliko razumevanje stranog počiva na činovima samorazumevanja, onda disciplina nemački kao strani jezik, koja je po naučnoj logici smeštena između domaće i inostrane germanistike, štaviše predstavlja „aplikativni slučaj filologije”. Jer na drugi način od nemačkog kao stranog ili kao maternjeg jezika, drugačije i od školske filologije u Nemačkoj, ova disciplina ima ulogu da preko kulturnih granica prenosi nemačku književnost i kao svoju a istovremeno i kao stranu književnost, ako je u posebnoj hermeneutičkoj situaciji i u onim institucionalnim okvirima u kojima „pojedinaac — kao propovednik, kao sudija — utiče na [kulturno mnoštvo] onih što mu ih je institucija poverila”.⁹⁾ Zato je i smatram dušom i prethodnicom jedne interkulture germanistike.

U svojoj knjizi o odnosu između rase i istorije (1952), Klod Levi-Stros je zastupao tezu da se „stvarni doprinos kultura” ne sastoji „u spisku njihovih posebnih izuma... , već u diferencijalnom rastojanju između njih”:¹⁰⁾ refleksija i iskustvo nastave stranih jezika stoga ističu da se interesovanje učenika više orijentiše po kulturnim razlikama nego po podudarnosti.¹¹⁾ Logično je da prilikom zasnivanja interkulture germanistike obe sugestije treba učiniti plodnim. Sledeća razmatranja su progomana i usredsređuju se na nekoliko pitanja: hermeneutičku situaciju recipijenta, fermentivnu funkciju stranosti u književnosti i životu, kategoriju alteriteta i pojam razumevanja.

Aplikativna priroda interkulture germanistike

Pokušaj discipline „nemački kao strani jezik” da nemačku književnost učini dostupnom i razumljivom grupama stranaca iz različitih kultura kao i nemačkim studentima koji su zainteresovani za odgovarajuću prosvetnu delatnost pogrešno će se razumeti ako se smatra samo za didaktički smeo pothvat umesto da se uvidi da je, u stvari, reč o pokušaju da se olakša globalna recepcija te književnosti. Kako ovaj plan ne bi bio započet ni bojažljivo ni kolonijalistički, valja imati na umu da je reč o zasnivanju istraživanja nastave književnosti

⁹⁾ Isto

¹⁰⁾ Levi-Strauss, str. 402.

¹¹⁾ Upor. Otten, str. 94 f.

koje uključuje ispitivanje teksta, čija premisa glasi da ono mora ne samo da respektuje mnoštvo odrednica značenja zavisnih od određene kulture već i da ih omogući. Ako se slažemo da su različita značenja između ostalog funkcije razdaljine između kulture recipijenta i nemačke kulture, i ako se, kao što to Odo Markvard čini, dovodenje tekstova u vezu sa sekundarnim kontekstima smatra za oblik primene, onda cela interkulturalna germanistika ima i trajni zadatak i bogatu paletu hermeneutičkih aplikacija [...]. U ansamblu interkulturalne germanistike, „ceo radijus i bogatstvo kultura postaju dostupne našem talentu za primenu“.¹²⁾

Da bi se stekla predstava o hermeneutičkoj situaciji interkulturalne germanistike, neophodno je da se pobliže razjasni njen aplikativni karakter. Recipijent nemačke književnosti, sa kojim kao univerzitetski nastavnici radimo, može se tipološki apstraktno opisati kao učenik-čitalac i čitalac-učenik. Ako ozbiljno shvatimo njegovu percepciju nemačke književnosti, bez obzira da li je Nemač ili stranac, ako mu omogućimo da se artikuliše kao subjekt, ako sa znanjem književnosti istovremeno razvijamo i njegovo učenje jezika i upoznavanje sa kulturom, ako u interpretaciji nemačke književnosti pokrenemo proces njegove samospoznaje, onda se može reći da smo orijentisani ka čitaocu i učeniku.

Pravne i teološke primene osim toga polažu pravo na delatnu relevantnost. One jedan konkretan slučaj podvode pod neku normu delovanja i usmerene su ka posledicama u svakodnevnom ponašanju optuženog, odnosno vernika. I verovatno cela interkulturalna germanistika ima izvesnu relevantnost u odnosu na primenu u meri u kojoj doprinosi recipijentovom upoznavanju sa nemačkom kulturom, uvodi ga u simboličnu komunikaciju celokupnog društva i, u slučaju čitaoca iz strane kulture, pospešuje formiranje sposobnosti za interkulturalnu komunikaciju. Ako je pak samorazumevanje preduslov svekolikog razumevanja stranog, onda se tekstovi, dakle, neprestano primenjuju i porede, te primena postaje najvažniji deo interpretacije teksta. Prema tome, i u slučaju posrednikove i u slučaju recipijentove perspektive, primena kao dovodenje u vezu teksta sa čitaočevom životnom situacijom konkretno znači:

— traženje dodirnih tačaka između teksta i recipijentove hermeneutičke situacije¹³⁾

¹²⁾ Marquard, str. 70.

¹³⁾ Upor. Krusche: *Lese-Unterschiede* (1981) i Wierlacher (Hg.): *Fremdsprache Deutsch I/II*. München 1980.

- izdvajanje razlika u čitanju određenih kultura
- izgradnja tolerancije ka neodređenosti
 - oneobičavanje čitalačkih navika
- ispitivanje čitačevih ksenoloških stavova

Ako sada pokrenemo pitanje strukture hermeneutičke situacije multikulturalnih recipijenata discipline „nemački kao strani jezik“ i tu situaciju shvatimo kao neposredno datu konkretnu stvarnost, onda dva objektivna faktora postaju posebno važna: u za njih stranoj zemlji, učenici žive, sociološki govoreći, kao marginalne individue i sa sobom donose svoju stranost. I obrnuto, sa tuđinom se susreću u trostrukom obliku: kao stranim jezikom, kao (prikazanom) stvarnošću strane kulture i kao zatvorenosti poetskih tekstova. Realna situacija je za učenike i učitelje — ma kako da je pod konkretnim okolnostima subjekti definišu u okviru svojih grupnih kulturnih normi — slojevit doživljaj stranog. No učenik se za vreme boravka u inostranstvu ne orijentise isključivo po normama ponašanja zemlje domaćina, koje su mu u početku potpuno nepoznate ili poznate samo u maloj meri, već i po njemu bliskim obrascima ponašanja i „interpretativnih zajednica“ (Fiš) njegove domovine: s druge strane, učitelj se sučeljava sa konkurentskim multikulturalnim percepcijama društvene stvarnosti, samog sebe i tekstova. U onoj meri u kojoj se zajednička perceptivna situacija kao konkurencija različitih kategorija odlikuje recipročnim preklapanjem normi, okarakterisaću je pomoću jednog pojma iz istraživanja akademske razmene kao „kulturalno ukrštanje“.¹⁵⁾ Ako sa Gadamerom počemo od hermeneutičke pretpostavke da je jedan književni tekst u svakoj situaciji shvaćen na nov i drugačiji način, onda to kulturalno ukrštanje kao specifična pretpostavka razumevanja postaje središtem našeg hermeneutičkog interesovanja. Reč je o kulturnim interferencijama. Komunikativna struktura tih kulturnih interferencija postaje jasna kada se studije u inostranstvu, kako to istraživanje akademske razmene čini, shvate kao intencionalni susret kultura. Učini li se to, onda ima više razloga da interkulturalna germanistika, koja, poštujući multikulturalna viđenja tekstova na nemačkom jeziku, želi da postane praktična, bude definisana Biterlijevim pojmovima filologije susreta kultura sa četiri tipa situacije: dodir kultura, kontakt između kultura, konflikt između kultura i preplitanje kultura [...]. Ukoliko se ta filologija realizuje kao tematizacija jezičkih, književnih i društve-

¹⁴⁾ Upor. Simmel i E. Stonequist: *The Marginal Man*. New York 1937.

¹⁵⁾ Breitenbach, str. 118.

nih razlika, utoliko je ona hermeneutika kulturnog alteriteta.

Time se imenuju tri osnovna pojma: alteritet, kultura i tuđina. Pojam alteriteta, koliko mogu da vidim, potiče od Levi-Strosa, a Brakert, Jaus i ostali ga koriste u kontekstima koje ćemo još pominjati. O osnovnom pojmu kulture su Bauzinger i Gering u „nemačkom kao stranom jeziku“ već rekli najvažnije. Nasuprot tome, tek je počeo da se shvata značaj hermeneutičkog pojma tuđine.¹⁶⁾ Njegovu slojevitost nagoveštava jezik u varijaciji roda: tuđina [die Fremde], tuđinac [der Fremde], tuđe [das Fremde]. Srazmerno mnogobrojne su i definicije pojma stranosti i u društvenim naukama, kao što ćemo odmah videti, tako da bi se sa ksenološkom usmerenošću i fundiranjem hermeneutike književnosti istovremeno dobila i interdisciplinarna i interkulturalna žiža, koja bi tu disciplinu povezala sa ostalim filologijama i etnološkim naukama i skrenula pažnju na, u uvodu spomenute, usmeravajuće odnose učenika i učitelja prema stranom, koji se posebno dobro daju problematizovati u situacijama ukrštanja dveju kultura.

Kako bi mogla podvrgnuti kritici dosadašnje stavove, interkulturalna germanistika hermeneutiku kulturne tuđine čini jednim od glavnih delova svog naučnog i nastavnog rada.¹⁷⁾ Budući da naše razlikovanje unutrašnjeg i spoljašnjeg viđenja nemačke književnosti predmet discipline u krajnjoj liniji vidi u jedinstvu problema teksta i problema čitaoca (ili grupe čitalaca), definišemo je kao disciplinu koja sjedinjuje istraživačke zadatke komparativne nauke o stranoj kulturi i nastavne zadatke didaktike strane kulture. Aplikativnom filološkom slučaju, disciplini „nemački kao strani jezik“, u ovom kontekstu pripada pomenuti poseban položaj. Sa inostranom germanistikom zajednički joj je primalac čiji maternji jezik nije nemački; sa nemačkom germanistikom zajednički su joj nastavni kadar čiji je maternji jezik nemački i koji pripada nemačkoj kulturi i društveni, životni i iskustveni prostor. U mnoštvu jezika, multikulturalnosti i marginalnom statusu svojih inostranih učesnika, ona pokazuje osobenost po kojoj se razlikuje od obe varijante. Na osnovu ove razlike disciplina stiče funkciju mosta između dve pomenute grupe; njoj padaju u deo i zadaci kao što je objašnjenje *differentiae specificae* internacionalne germanistike. Jedan od zadataka je i diferencijacija same hermeneutike, tj. zasnivanje jedne interkulturalne hermeneutike nemačke

¹⁶⁾ Upor. posebno sledeće radove: Bitterli (1976), Krusche: *Die Kategorie der Fremde* (1980) i *Lese-Unterschiede* (1981), Nitschke (1979) i Thum/Lawn-Thum (1982).

¹⁷⁾ Upor. Wierlacher: *Deutsche Literatur als fremdkulturelle Literatur*. U: A. W. (Hg.): *Fremdsprache Deutsch I*, str. 147–166.

književnosti primerene središnjem i posredničkom položaju ove naučne discipline.

Hermeneutika i tuđina. Komplementarnost kao hermeneutička kategorija

Filozofska hermeneutika nije od neke velike pomoći pri pokušaju da se skicira hermeneutika interkulturalne germanistike. Otkriće da se ljudsko delovanje zasniva na predrasudi i za nas ostaje neophodan uvid; hermeneutika, nauka o književnosti i didaktika stranih jezika dodiruju se u spoznaji da učenje i razumevanje ovise o posebnim uslovima učenja i razumevanja, u koje ne spadaju samo društveno predformiranje mišljenja (vrednosni sudovi, navike, pojmovi itd.) već i čitav naučni kontekst, a u slučaju interkulturalne germanistike, dakle, rastojanje između nemačke i van-nemačke kulture. Ali, već Gadamerova jednostrana orijentacija ka tradiciji, kome je stalo do afirmacije i nege sastavnih delova tradicije,¹⁸⁾ sukobljava se sa osnovnim pretpostavkama od kojih jedna filologija susreta kultura mora da počne, a to je da ona ne mora da neguje nemačku tradiciju, već da je učini razumljivom, pri čemu mora voditi računa o tome da svaki identitet ima kulturnu dimenziju, a kulture se odlikuju sopstvenim horizontima otvorenim za strane uticaje, čija se posebnost mora poštovati. Gadamer, doduše, ne poriče da sve „što nam je na razumevanje... mora da se već potvrdilo u svojoj posebnosti“.¹⁹⁾ On zna da uopšte razumeti znači razumeti drugačije.²⁰⁾ Ali uspeh istorijskog razumevanja se po njemu na kraju sastoji u stvaranju jedinstva „sopstvenog i drugog“ sa potpunim stapanjem horizonata,²¹⁾ što se opasno približava nestajanju drugog u sopstvenom. Ne želim da Gadamera svrstam u građansku duhovnu tradiciju devetnaestog veka (Fric Kramer ju je podrobno razmotrio), koja sve što dolazi iz drugih kultura likvidira u imperijalističkom stilu.²²⁾ No Gadamerovu hermeneutiku ne smemo ni da pretvorimo u neku varijantu neistorijske transcendentne filozofije umesto da težimo hermeneutici koja spoznaju poima kao prepoznavanje (opšteljudskog) i, u skladu sa tim, u krajnjoj liniji ne želi da sagleda stranost u kulturnom smislu stranog, već hoće da u „stranom pro-nađe svoje“.²³⁾ Ako se razumevanje definiše kao stapanje horizonata, onda je doista „opšti problem“ svekolike hermeneutike „kako pre-

¹⁸⁾ Upor. Gadamer: *Wahrheit und Methode*, str. 265 f.

¹⁹⁾ *Op. cit.*, str. 283.

²⁰⁾ Upor. *Op. cit.*, str. 180.

²¹⁾ Upor. *Op. cit.*, str. 279.

²²⁾ Upor. Kramer, poglavlje III.

²³⁾ Gadamer, str. 11.

vladati stranost' i prisvojiti je.²⁴⁾ U svom eseju o univerzalnosti hermeneutičkog problema iz 1966. godine, Gadamer, polemišući sa Slajmerherom, čak kaže da svaki „hermeneutički napor“ teži da „odstrani strano putem kontrolisane metodološke budnosti“.²⁵⁾ Koliko su takve formulacije opasne postaje jasno kada se baci pogled na problematiku čina čitanja, kao i na nedoumice kakve je, na primer, nedavno pokazalo Švajcarsko društvo za društvene nauke. U prilogu na temu „Etnologija i hermeneutika“ Ridiger Bibner nastavlja sa, ako ne praktičnim, a ono teorijskim svojatanjem stranog. „Strano“ je po njemu samo „povod ili pak izazov da se svoje bolje shvati“: „prisvajanje onog što se odupire i integracija različitog“ su „intencija“ celokupne hermeneutike; kako je ta integracija uspešna „samo kao interpretacija koja tako razjašnjava strano da se ono uklapa u poznato“, „razumevanje neophodno teži bezrezervnom prisvajanju. Pri tom mogu ostati i ostaće marginalne zone u kojima shvaćeni predmeti zadržavaju svoju autonomnost“.²⁶⁾

Takva prisvajačka pozicija ne može da bude naše ishodište. Ona u veoma velikoj meri nastavlja misaone obrasce evropskog kolonijalizma; ona preceňuje mogućnost prisvajanja jer prenebregava tenziju između svojeg i stranog, koju Gete u pismu Herderu od 14. 10. 1786. ovako potvrđuje: „Tudina ima život koji nam je stran, i ne možemo da ga učinimo svojim iako nam se kao gostima sviđa“.²⁷⁾ U svojoj egologici, takva pozicija ne vidi okolnost, koju je još Lessing istakao da je ljudska povezanost sa različitim kulturama tako reći ontološki data: „Ljudi se mogu sjediniti jedino putem razdvojenosti! Samo kroz stalno razdvajanje može se održati njihovo sjedinjenje! To je tako. I ne može da bude drugačije“.²⁸⁾ Hteti da se eliminiše ili omalovaži ova ili ona razlika značilo bi ne samo institucionalizovati barijere etnocentričnog načina viđenja već i prevideti da se buduća hermeneutika interkulturalne germanistike može koncipirati jedino kao hermeneutika distance, koja nipošto ne isključuje empatiju i simpatiju prema stranoj zemlji i njenim tekstovima. Buduća hermeneutika stoga ne teži da isključi strano pomoću metodološke budnosti, već da ga učini shvatljivim u njegovoj razdvajajućoj i u njegovoj spajajućoj različitosti. Preduslov za to je da domaći, odnosno strani čitalac-tumač nauči da se što više udalji od stečenih viđenja tekstova sa

²⁴⁾ Gadamer: *Rhetorik, Hermeneutik und Ideologiekritik*. U: H.-G. G.: *Kleine Schriften I*, 2. Aufl. Tübingen 1976, str. 116.

²⁵⁾ *Kleine Schriften I*, str. 104.

²⁶⁾ Bibner, str. 190—192.

²⁷⁾ *Briefe* (Hamburger Ausgabe) II, 15.

²⁸⁾ Lessing: *Ernst und Falk*, P/O VI, 35.

kojima treba da se upozna, tako da čitalac-učenicnik može da im se približi preko u kulturnom smislu relativisanih pogleda spolja ili unutar izvesne kulture. Kada se kroz tu promenu distance prošire granice oba pogleda i kada nešto što je palo u oko jednom postaje izvor pitanja za drugog, taj uzajamni odnos vodi proširenju vidika oba tumača, a ujedno i dubljem crpljenju značenjskog potencijala tekstva, kao i boljem samorazumevanju onih koji zajedno tumače; jer sa hermeneutičkim ishodistima osvetljavaju se i rastojanja između kultura, a sa njima i razumevanja čitalaca. Ako buduća hermeneutika treba da pospešuje takvu sretnu saradnju, onda će morati da bude koncipirana kao hermeneutika komplementarnosti kulturno različitih videnja spolja i unutrašnjeg tumačenja, koja će u preciznom smislu te reči zasnovati interkulturnu komunikaciju, jedno „delovanje u okviru zajednice” (Maks Veber, „O nekoliko kategorija sociologije razumevanja”). Budući da naši recipijenti dolaze iz različitih kultura, ne treba nikakav drugi razlog za konstataciju da će ta hermeneutika morati da razvije koncepciju razumevanja drugačiju od koncepcije uključivanja u nemačko-evropsku tradiciju.

Peregrinatio academica — Stranost kao ferment

Pre nego što pokušam da privremeno odredim pojam razumevanja i za naše svrhe učvrstim pojam alteriteta, želim da prvo ukratko odgovorim na pitanje na kakvom pojmu stranosti i kakvom modusu doživljavanja stranog treba da se zasniva rad interkulture germanistike. Kao što sam već nagovestio, koncepcije stranosti su u nauci veoma različite. U pravnoj nauci se pod pojmom stranca podrazumeva — ovde izostavljam svojinsko pravo, koje u našoj nauci ne postaje efikasno ni citiranjem — neko obeležje činjeničnog stanja koje se u smislu sveobuhvatne definicije da odrediti samo negativno: „to je onaj ko — iz bilo kog razloga — ne poseduje državljanstvo državne zajednice sa kojom ima pravne veze koje treba ispitati”.²⁹⁾ Sociologija pod pojmom „stranac” podrazumeva „marginalca”, čiji je prototip danas radnik na privremenom radu ili prognanik i izbeglica.³⁰⁾ U antropologiji kulture, stranac je čovek iz strane kulture;³¹⁾ teologija spaja pojam tuđinca i tuđine

²⁹⁾ Karl Doehring: *Die allgemeinen Regeln des völkerrechtlichen Fremdenrechts und das deutsche Verfassungsrecht*, Köln/Berlin 1963, str. 19.

³⁰⁾ Upor. Jeggli (1972), Simmel (1908) i Justin Stagl: *Wissenschaftssoziologie*. U: J. S.: *Kultur- und Gesellschaftssoziologie*, München 1974, poglavlje III.

³¹⁾ Osim Stagla (1974 i 1981) vidi i Roland Girtler: *Kultur- und Gesellschaftssoziologie. Entwicklungslinien. Paradigma. Methoden*. München 1979, poglavlje VI: Der „Fremde“ als Gegenstand der Kultur- und Gesellschaftssoziologie.

sa predstavom o grešniku i stanjem greha.³³⁾ U filozofiji se drugi čovek, *alter ego*, apostrofira kao stranac.³⁴⁾ U modernoj logici bi „stranim” bile nazvane dve klase ili dva skupa čiji je presek prazan. U istoriji religije i kulture, posebno na početku istorijskog doba, susrećemo se sa strancem kao nepoznatim čovekom stranog jezika i porekla, koga se plaše, koji je volšeban; na kasnijem stupnju razvoja dolazi do predstave o povezanosti stranca sa bogovima, koja je prvobitno isto tako nastala iz straha: iz straha od promene pojavnog oblika bogova čovek se gostoljubivo odnosi prema strancu.³⁵⁾ Sve te — i me samo te — predstave poznaje i nemačka literatura. U njoj „tuđina” osim toga prima značenje sačuvano u nemačkoj reči „inostranstvo” [Ausland], koje je još uvek živo, kao što pokazuje govor Hajnriha Bela na Internacionalnom kongresu PEN kluba u Jerusalimu 1974. godine: „oslobodim li”, veli Bel, „prognane i zatvorenike ideološkog prerusavanja u kojem postaju predmet spekulacije, demagoška rezerva paktova, i tražim li jednu reč za internacionalnu jednakost njihovog stanja, ne pada mi na pamet ni jedna bolja reč od nemačke reči ‚beda’ [Elend], pretka reči inostranstvo [Ausland], no ne u turističkom smislu živeti u inostranstvu, već u smislu biti u tuđini, tuđinac, čijom se bedom još trguje na bilo kojoj berzi internacionalnih interesa.

„Postoji”, nastavlja Bel, „jedna duhovnoistorijska tradicija koja ovu stranost tumači metafizički: zar nismo svi stranci na ovom svetu? Stranci u sopstvenoj zemlji, u sopstvenoj porodici, i zar u izvesnim trenucima čoveku sopstvena ruka nije strana kao sopstveni stan? I zar, uopšte, istorija čovečanstva ne počinje progonstvom — iz raja — i zar progonstvo nije nama primereno i odmereno trajno stanje? Ne verujem da tako osećaju samo pesnici, mislioci i teolozi — oni su samo sretniji od ostalih jer mogu da izraze svoju stranost. Neću ni da osporim ove metafizičke, pa, dakle, kako dijalektičke tako i poetske dimenzije izgnanstva ni da ih se odreknem, samo se pitam da li mi, što sebe nazivamo piscima i intelektualcima, treba i dalje da učestvujemo u obe igre, ber-

³³⁾ Upor. kritičko viđenje ovog teorijskog kompleksa kod: Horst Herrmann: *Die sieben Todsünden der Kirche. Mit einem Nachwort von Heinrich Böll.* München 1976. Tamo je (str. 24) i kratak rezime teološkog shvatanja biblijskog pojma greha: pod njim se podrazumeva „ono celokupno stanje samootuđenja čoveka, koji se od Boga uputio u tuđinu i sa sobom povukao i druge u otuđenje.” Poblje kod Stählin: članak Xenos u *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Band 5, Stuttgart 1966.

³⁴⁾ Upor. *Das historische Wörterbuch der Philosophie*, hg. von Joachim Ritter, Band II, Darmstadt 1972, stub. 1102.

³⁵⁾ Upor. Theunissen (1977).

³⁶⁾ Upor. dobar rezime najznačajnijih aspekata problema u članku Xenos u *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament*, hg. von Lothar Coenen et al., 2. Aufl. Wuppertal 1970, str. 373—375 (H. Bietenhard).

zanskoj igri, u kojoj beda treba da se pretvori u politički kapital, i u drugoj, metafizičko-dijalektičko-poetskoj igri? Ne znam odgovor na ovo pitanje, samo ga postavljam."³⁶⁾

Čini mi se da ovo retoričko pitanje sadrži prvi delimičan odgovor na pitanje o pojmu stranosti interkulture germanistike: otuđenje se ne osporava, no duhovnoistorijska tradicija koja stranost interpretira kao alijenaciju biva potisnuta u drugi plan u korist „prave tudine“ (Ole). Koliko je malo ova prava tudina dosada bila registrovana u delatnosti vannemačke germanistike, a i u izučavanju stranih jezika u Nemačkoj, nazire se i u neobično deficitarnom zanimanju, posebno „poznavanja zemlje“, za onaj konstitutivni faktor svake kulture koji se od evropskog prosvetiteljstva više ne da izbrišati: *pravo*. Koliko bi, pak, takvo posmatranje spolja bilo važno za spoznaju sopstvene kulture i za njenu kritiku sledi već i iz uvida da istorijsko znanje i razumevanje imaju suštinski konstruktivan karakter³⁷⁾ i da ta konstrukcija ima za pretpostavku perspektivu sa distance, koja jedino može da sagleda celinu. Neka jedan pojednostavljeni primer razjasni na šta mislim: Uz nemački hotelski doručak po pravilu ide kafa ili čaj. Kelner, pak, po pravilu svakom gostu postavlja pitanje „Kafa ili čaj?“, pa i strancu koji to možda razume kao nasilan zahtev da za doručak uzme ili kafu ili čaj. Nemač lakše prihvata izbor napitka kao konvenciju; kulturno spoljašnja perspektiva otkriva njenu premisu, izostrava naš senzibilitet i čini nas pronicljivim, jer kroz „strani pogled“ konstruktivno iritira etnocentričnu rutinu i automatizam ponude.

Takvo oneobičavanje poznatog je, kao što Gadamer zna, element svekoličke metodologije razumevanja. Moderna književnost ne postupa u skladu sa tim tek od Brehtove zaoštrene tehnike oneobičavanja. U prepisci sa Šilerom, Gete je jednom primetio da se poezija, u stvari zasniva na „prikazivanju empirijski patološkog stanja čoveka“.³⁸⁾ Savremena nemačka književnost to određenje funkcije čini principom svog rada u tolikoj meri da se u njoj pišu skoro isključivo istorije bolesnih, čiju sposobnost imitiranja književnost pokušava da pojača, između ostalog, i na taj način što svoje pripovedače i posmatrače stavlja ne — u, od evropskog prosvetiteljstva uobičajenu, marginalnu društvenu poziciju, već prevashodno u tačku gledišta van dotične kulture. Na primer, pripoveda se iz perspektive neprilagođenog povratnika (Kepen: *Staklena*

³⁶⁾ Heinrich Böll: *Ich bin ein Deutscher*. U: *Essayistische Schriften und Reden* 3, str. 176 f.

³⁷⁾ Upor. Hans M. Baumgartner: *Kontinuität und Geschichte*. Frankfurt 1972, str. 162.

³⁸⁾ Goethes Briefe (Hamburger Ausgabe) III, 316.

bašta), ili bivšeg emigranta koji se distancira od kulture (Nosak: *Mlađi brat*³⁹) ili deteta koje se protivi svom odgajanju (Gras: *Dečiji doboš*; Lenc: *Čas nemačkog*), ili svetskog duha koji transcenduje sve kulture i naslednik je sveznajućeg pripovedača ranijih epoha (Gras: *Lumbur*). Pripovedač se nalazi u stranoj zemlji i pripoveda iz perspektive doživljaja te sredine (Jonson: *Godišnjice*; Handke: *Kratko pismo za dugi rastanak*) jer je iz navedenih razloga ova prikazivačka pozicija povoljnija od načina prikazivanja sa pozicija unutar izvesne kulture, pa makar ono bilo iz perspektive marginalca. Erih Nosak podvlači da za pisca „nema ni gore ni dole već samo izvan“, a Wolfgang Kepen se najbolje oseća u situaciji stranca, „jer između mene i svega postoji distanca, i to ne samo jezička... To je lepo stanje.“⁴⁰)

Tako metodološki zasnovano visoko mišljenje o stranom stremi ka spoznaji svojeg, a ne tuđeg kao jedne posebnosti. Ono što je bilo „postalo kao strano“ ponovo se može doživeti.⁴¹) Handke u razgovoru sa Helmutom Karasekom priznaje da je u njegovom romanu *Kratko pismo za dugi rastanak* „Amerika samo povod“, „pokušaj da se pronade distancirani svet u kome mogu da postanem ličan“.⁴²) Upravo ova Handkeova misao ukazuje na obrazac doživljavanja stranog na koji sam hteo da podsetim: on je u nemačkoj književnosti veoma rasprostranjen i ima za cilj ophođenje prema stranom koje ga ne razlaže ni kolonijalistički ni instrumentalistički. Imam na umu asketski peregrinatio hrišćanina, a ne današnja „industrijska“ hodočašća. Pošto je svet bio poiman kao tuđina udaljena od Boga, aktivnosti prvobitnih misionara su bile doživljavanje stranog u sveobuhvatnom antropološkom smislu. U isto vreme, tuđina je bila poimana kao *xenitheia* kojoj se čovek izložio jer se u tome, kako se pouzdano verovalo, mogao naći spas ne samo svoje već i tuđe duše. Doduše, taj obrazac iskustva je u toku evropske istorije između ostalog postao i jedan od izvora prisilnih misija kolonijalizma: u nemačkoj književnosti, on se kao (sekularizovani) obrazac ponašanja, ne samo održao već je i postao, posebno u razvojnom romanu, apsolutno dominantan modus doživljavanja tuđine. Junakov asketski *peregrinatio* je kardinalna tema nemačkog romana o vaspitanju. Prostorna tuđina tu postaje poligon lič-

³⁹) Nosak: *Der Brief*. U: *Der jüngere Bruder*. Frankfurt 1973, str. 320. Upor. i Nosakove izjave u intervjuu sa Horstom Bienekom (Hg.): *Werkstattgespräche mit Schriftstellern*. 3. Auflage. München 1976, str. 91 f.

⁴⁰) Christian Linder: *Schreiben als Zustand*. Gespräch mit Wolfgang Koeppen. U: C. L. (Hg.): *Schreiben und Leben*, Köln 1974, str. 70.

⁴¹) Peter Handke: *Die Stunde der wahren Empfindung*. Frankfurt 1975, str. 162.

⁴²) Michael Scharang (Hg.): *Über Peter Handke*. Frankfurt 1972, str. 162.

nosti, na kome ona poput Vertera traži „pravu izvesnost o svom postojanju” i, za razliku od Vertera, nalazi je jer prihvata obezličnja u smislu biblijskog životnog načela, koje je Gete preuzeo u pesmi „Blažena čežnja”:

Mri i bivaj! Dok se tvoj
duh dotle ne vine,
bićeš tmuran gost na toj
zemlji punoj tmine.⁴³

Tek pod tim uslovom u književnosti doživljaj tuđine postaje „očovečenje” junaka, pročišćenje ličnosti i njeno formiranje u procesu „preobražaja”, kako doslovce stoji u Kelerovoj noveli *Durljivi Pankrac*.⁴⁴ Onaj ko se stvarno upusti, ponovo se nalazi — to je stara mudrost, koja igra fundamentalnu ulogu u jednoj od Geteovih klasičnih drama, u *Ifigeniji na Tauridi*: Ifigenija svoju sudbinu stavlja u ruke stranog kralja i svojim smelim pothvatom dolazi do željenog uspeha. Njenom nečuvenom činu, pak, prethodi Orestovo eksplicitno distanciranje od stereotipa sumnjičavosti prema strancu (kao prema neprijatelju):

Nek tikanje laži tuđin tuđinu,
oštrouman i vešt lukavstvu, plete
ko zamku ispred nogu, među nama
istina neka bude! (III, 1193 ff.)⁴⁵

Razmišljanja Geonga Zimela o pojmu stranca nude se kao pomoć u razumevanju kako Orestovog ponašanja tako i sestrinog nečuvenog čina. Za Zimela je stranac „potencijalna lutalica... Pošto svojim korenima nije fiksiran za jedinstvene sastavne delove ili jednostrane tendencije grupe, prema svima njima ima poseban, „objektivan” stav, koji nije samo puko rastojanje i stajanje po strani, već je poseban sklop daljine i blizine, ravnodušnosti i angažmana”. Za Zimela je ta „objektivnost stranca” povezana i sa „pojavom da se njemu [strancu] daruju zapanjujuća otvorenost i ispovesti — ponekad kao ispovedanje u crkvi — koje se pažljivo kriju od svakoga iz sopstvene sredine.”⁴⁶ Upravo ta, na izgled opasna, otvorenost kod Getea postaje spasonosnim fermentom, a to ne samo Orestovog već i sestrinskog Ti: iz novog *Mi Geteova* drama razvija rešenje nasleđene kletve i organizaciju svetovnog zajedništva između Evropljana i Ne-Evropljana u ljudskom pravu i kroz njega: dijalektika svog i tuđeg iziskuje poštovanje tu-

⁴³) Johan Volfgang Gete: *Pesme*. Prev. Velimir i Branimir Živojinović, Beograd 1977, str. 81.

⁴⁴) Gottfried Keller: *Pankraz, der Schmoller*. U: *Werke*. Zürich 1965, IV, 68.

⁴⁵) Johan Volfgang Gete: *Ifigenija na Tauridi*. Torkvato Taso. Faust I. Prev. Velimir i Branimir Živojinović, Beograd 1982, str.

⁴⁶) Simmel, str. 685, 687 f.

deg prava i ukotvljavanja tog poštovanja u jedinstvu humanih pravnih odredbi prema strancu.⁴⁷⁾

Geteov *Egmont* i Rotov *Marš Radeckog*⁴⁸⁾ su još dva primera koje ovde nećemo pobliže razmotriti — književnog razmišljanja o međusobnoj zavisnosti razvoja ličnosti i razvoja stranog. Oba dela pokazuju da tamo gde se *nolens volens* eliminiše otvoreni odnos prema strancu, sopstveni život gubi u životnosti: onaj ko se ne izloži stranom, ne može da dođe do sopstvene ličnosti: uprkos dugogodišnjem boravku u inostranstvu, Kelerov Martin Salander zbog toga ostaje isto onoliko inertan kao i Frišov Štler.

Doživljaj stranog i sloboda

Pre nego što se vratim na probleme primene, hteo bih da naglasim da moja razmatranja donekle imaju nameru da čitaocu nemačke (kao strane) književnosti bar *in nuce* omoguće ono iskustvo stranog, koje je Maks Friš u svom prvom *Dnevniku* objasnio na sledeći način: „da u nekoj stranoj zemlji čovek ne misli da prema svemu mora da ima osećaj domovinske saglasnosti... Već to stranoj zemlji svaki put daje nešto što oslobađa i osvežava”.⁴⁹⁾ A ono što Friš kaže za strane zemlje važi i za strane tekstove. Dok neki poetski tekst iz sopstvene kulture često doživljavamo kao opasnost po sopstvenu ličnost, dotle neki tekst iz jasno određene tuđine lakše prihvatamo kao alternativnu, dopunu ili omeđavanje naših regulativnih shema. Mirniji smo ne samo zbog svoje društvene, književne, jezičke i kulturne distance prema onome što čitamo već i zbog toga što znamo da, bez obzira na njegov individualni oblik i transkulturalna žanrovska obeležja, taj tekst stoji u stranoj tradiciji i nipošto nije prvenstveno usmeren ka nama, već ka čitaocu iz autorove kulture. Prirodna spoljašnja perspektiva čitaoca iz strane kulture pokazuje se *eo ipso* kao stanovište koje čitaocu pruža veću distancu, a sa njom i veću slobodu delovanja, zatim, zajedno sa ostalim konkretizacijama multikulturalne grupe čitalaca, dopušta da se tekst vidi iz više perspektiva, otežava brzoplete reakcije, dovodi u pitanje okoštale poglede, a ujedno aktualizuje razumevanje stranog i kao modus samospoznaje. U uslovima stranog jezika i strane kulture, čitanje prvo i pre svega postaje drugačije

⁴⁷⁾ Upor. Wierlacher: *Ent-fremdete Fremde. Goethes Iphigenie auf Tauris als Drama des Völkerrechts* (1983).

⁴⁸⁾ O Rotovom romanu upor. moju knjigu koja uskoro izlazi iz štampe: *Das Essen in der Literatur*, poglavlje CI. 2.

⁴⁹⁾ Max Frisch: *Gesammelte Werke in zeitlicher Folge IV*, 695.

tako što biva usporeno.⁵⁰) Ali čita se i kvalitativno drugačije, čitalac postaje obazriviji, pažljiviji, a čitanje intenzivnije. Jer, u estetskom doživljaju kulturno nepoznatog — a on se uz to povećava zbog kompleksnosti književnog teksta — čitalac se sukobljava sa sopstvenim pojmovima, navikama i uzorima ponašanja; ovo upuštanje u tekst provocira deautomatizaciju rutinske reakcije na informacije na maternjem jeziku, koja se može poređiti sa doživljajem slobode u stranoj zemlji. Ona stvara prostor za jedno novo viđenje svojeg i pomaže da se jedinka oslobodi egologike individualne i kolektivne etnocentričnosti, koja često toliko otežava, makar i obazrivu, otvorenost prema svom i prema stranom.

Zbližavanje sa distance

Iz gore rečenog, kao hermeneutičko načelo nauke i nastave o književnosti proizilazi na izgled kontradiktorna sugestija da se kulturna i estetska stranost tekstova, kao i skicirani modus doživljavanja stranog, aktivan u formiranju ličnosti, učine ishodištem istraživanja i teorije. Doduše, ta sugestija je nešto drugo od prosedea koji su predložili Rajnhard Baumgart (u pogovoru Brakertovom izdanju *Pesme o Nibelunzima*, 1970) Helmut Brakert i ostali, 1976, i Hans Robert Jaus 1977. godine. Svi oni imaju pred očima istorijsku „različitost“⁵¹) srednjovekovnih tekstova za današnjeg nenačkog čitaoca; učitelji i učenici pripadaju istoj kulturi;⁵²) ne postoji ukrštanje kultura kao hermeneutička situacija. U skladu sa tim, alteritet tekstova se poima kao istorijski kontrast; stranost je različitost od današnjih književnih i empirijskih svetova u okviru kontinuiteta iste kulture; stranost znači udaljenost od sadašnjice.⁵³)

Ovaj pojam stranosti, koji Jaus upotrebljava i u svojoj interpretaciji *Ifigenije*, čini mi se sumnjivo objektivističkim i uz to problematičnim jer zahteva neizvodljivu teoriju sadašnjosti. Već i zbog multikulturalnosti njenih recipijenta, interkulturnoj germanistici je potrebna drugačija konkretizacija fundamentalnog pojma stranosti. Ona će postati moguća kada bismo prihvatili uvid simboličnog interakcionizma da se ljudi prema objektima ili idejama odnose u skladu sa značenjem koje ovi imaju za njih, i da je značenje prvenstveno društveno-kulturno posredovana veličina, što zna-

⁵⁰) Upor. Weinrich, str. 204; Krusche: Das Eigene als Fremdes, str. 40.

⁵¹) Hans Robert Jaus, str. 14.

⁵²) Upor. posebno Brackert, str. 17, 19 f.

⁵³) Upor. Jaus (*op. cit.*): „daleka, istorijski prošla prošlost“.

či da su strano i svoje relacione sfere i kategorije koje se od društva do društva i od epohe do epohe različito doživljavaju i učvršćuju. Time se vraćam na ishodište i osnovni problem buduće hermeneutike. Mislim na intelektualni preduslov za razmatrani modus doživljavanja kulturne tuđine: pretpostavku za razumevanje stranog (naglasio ju je Alfred Šic), koja, da upotrebimo Didroovu metaforu, znači da pri doživljavanju prave tuđine moramo obući odeću strane zemlje, ali u ormaru čuvati odeću sopstvene zemlje.⁵⁴⁾ Ova metafora ne kazuje samo da se do takvih iskustava može doći isključivo pod promišljenim hermeneutičkim uslovom vezanosti za sopstvenu kulturu već i da moramo da obučemo različitu odeću, uskočimo u različite uloge da bismo uopšte stekli takva iskustva. Samo ono što pada u oči vodi ideji koja konstituše iskustva, pa i čitalačka iskustva. Alteritet, prema tome, nije samo odrednica objekta, već i percepcije. Buduća hermeneutika proširuje se u hermeneutiku drugih očiju; s obzirom na dijalektiku sopstvenog i tuđeg, ona se može odrediti kao hermeneutika komplementarne optike.

Iz ove odrednice proizilaze tri zaključka popriličnog dometa. Prvi je metodološkog karaktera, drugi se tiče pretpostavljenog odnosa između sopstvenog i stranog, a treći vodi pojmu razumevanja buduće hermeneutike. Ako svekoliko razumevanje stranog počiva na samorazumevanju, te su tako stranost i samosvojnost interpretamenti, onda je njihova dijalektika uvek Zimelova dijalektika blizine i daljine. Stoga je pogrešno organizovati nastavu i naučni rad van nemačke germanistike bez oslonca u bliskosti tekstova iz kulture učenika i bez upliva univerzalističkih pitanja. Isto tako je pogrešno hteti studenta strane književnosti rasteretiti napora da i sam nauči da gleda tuđim očima, ne bi li naučio da sagleda sopstvenu ulogu onog ko razume kao i očekivanja svog učitelja. Jer, kao i stvarne uloge, i uloge razumevanja su fiksirana uzajamna očekivanja⁵⁵⁾ usmerena ka onome što su Berger i Lukman u svojoj sociologiji znanja nazvali „veze objektivisanog fonda znanja”.⁵⁶⁾ Ako te veze treba da se promene i prošire, onda treba da se vežbaju uloge različitih rastojanja, tj. treba da se praktikuje čitanje tuđim očima kao promena stava i perspektive. Takođe se može reći da je reč o igranju uloga razumevanja. Pri tom imam na umu ne

⁵⁴⁾ Po Hans Peter Durr: *Traumzeit. Über die Grenze zwischen Wildnis und Zivilisation*, 2. Auflage, Frankfurt 1978, str. 158 f.

⁵⁵⁾ Upor. Michel: *Spielmöglichkeit und Verstehensrollen*, str. 122 ff.

⁵⁶⁾ Peter Berger/Thomas Luckmann: *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie*, Frankfurt 1969, str. 78.

toliko učenje kroz izvesnu ulogu, koje je poznato u didaktici stranih jezika, koliko promenu u gledanju na (prikazanu) ulogu učenika ili čitaoca. Navedenim rukovodećim pojmovima alteriteta, kulture i tuđine pridružuje se i pojam igre.⁵⁷⁾ Jer (kao i istraživanje, igra razbija predrasude i klišeje, upravo ako zahteva onaj modus ponašanja koji smatramo rukovodećim principom svekolikog doživljavanja stranog, ako podstiče radoznalost, ako omogućuje doživljaj stranog kao doživljaj sopstvene ličnosti; igra je već sama po sebi oblik aktivnog života, ferment svekolike kulture. Razumevanje tekstova i kultura realizuje se kao igra i sa-igra: kao ozbiljnost upuštanja u konkretnu tuđinu, koja ima za pretpostavku ozbiljnost svesti o hermeneutičkom preduslovu tog opštenja, pa prema tome i o društveno-ekonomskoj pozadini učenika i učitelja.

Iz rečenog proizilazi da interkulturalna germanistika ne može da učvrsti pojam razumevanja teksta ni (kao stupanje u nemačkoevropsku tradiciju, uz eliminaciju distance i slabljenje, ako ne i isključenje, stranog, ni, pak, kao puki otpor prema stranom. Razumevanje — kao „čin u kome se iskustvo stapa sa teorijskim otkrivanjem“⁵⁸⁾ — za ovde razmatranu hermeneutiku nemačke književnosti u principu znači, ako smem da preuzmem formulaciju Helmuta Plesnera, „ne identifikaciju sa stranim uz iščekivanje rastojanja od njega, već zbližavanje na distanci, koja čini da drugačije vidimo kao drugačije a istovremeno i kao strano“.⁵⁹⁾ Ukoliko taj način gledanja dopre do svojih istorijskih preduslova, i ukoliko se može izraditi odgovarajuća metodologija, biće omogućena jedna zajednica razumevanja koja će svim učesnicima u razgovoru o književnosti pružiti i upoznavanje i novu sigurnost, pošto sklonosti određene pripadnošću nekom narodu i odavno stečene navike prestaju da budu same po sebi razumljive, a ponekad i nerazumljive, dok se sopstvena povezanost sa izvesnom kulturom objašnjava u procesu rasvetljavanja stranih tekstova. Cena za to približavanje na rastojanju je staro iskustvo školovanja u inostranstvu: svako ko je naučio da što više vidi tuđim očima, i u sopstvenom svetu mnogo toga vidi tuđim očima, a i sam je drugačije viđen. Da je ta posledica više cena no dobit to pokazuje i činjenica da je hermeneutika književnosti do sada poklonila veoma malo pažnje kulturnoj tuđini, premda je i sama književnost u svojoj praksi oneobičavanja priznaje i crpe iz odnosa između stranosti i inicijative. U skladu sa tim, Maks

⁵⁷⁾ Upor. Wierlacher: Einleitung zu (Hg.): Kulturverständnis und Spiel. U: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 8 (1982).

⁵⁸⁾ Jürgen Habermas: *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt 1971, str. 184.

⁵⁹⁾ Helmuth Plessner, str. 215.

Friš kaže u *Nadtudanju 2*: „Potrebni su nam Ne-Švajcarci (u Švajcarskoj). I to ne samo kao manuelni pomoćnici ili trgovački partneri, već i intelektualno”.⁶⁰⁾

Da rezimiramo. Buduća interkulturalna hermeneutika nemačke književnosti skicirana je kao hermeneutika komplementarnosti različitih — u kulturnom smislu — unutrašnjih i spoljašnjih viđenja proučavanih tekstova. Podsetili smo na model asketskog *peregrinatio* kao modusa doživljavanja stvarnosti strane kulture. Pojam alteriteta sam shvatio kao kategoriju i objekta i percepcije. Pojam razumevanja sam privremeno fiksirao kao zblizavanje na distanci, koje dopušta da se drugačije vidi i poštuje istovremeno i kao drugačije i kao strano. Hermeneutička situacija naše naučne discipline određena je kao situacija ukraštanja kultura. U zajedničkom razumevanju sam video mogućnost boljeg razumevanja, uključujući i samorazumevanje, jer implicira uzajamno oneobičavanje svog. Pozicije razumevanja bile su objašnjene kao uloge razumevanja. Kratka prozna skica Marije-Lujze Kašnic veoma prodorno kazuje šta se dešava kada se prenebregava i ignoriše osobitost tih uloga razumevanja. Hteo bih da svoja razmatranja zaključim sažetim primenjenim opisom tog teksta.

„Za rodendan”

U nekoj građanskoj porodici priprema se proslava rodendana jednog stranog, otprilike trogodišnjeg dečaka. Saosećaju sa detetom, čiji roditelji ne žive zajedno, politički su angažovani, odbacuju i preziru sve zaveštale svećarske običaje. Zato su domaćini napravili tortu, na sto stavili svećice, a pored toga paketiće sa slatkišima i igračkama. Dete je izgledalo smrtno preplašeno zbog tih priprema, posebno zbog upaljenih sveća uz zastrte prozore. Drhtavim rukama je počistilo sve sa stola, izgasilo sveće, stavilo ih van svakog dometa, van svakog vidokruga, a posle je još dugo bilo uznemireno kao dodirom neke strane, zlokobne sfere.

Ovaj tekst, kao uvod i *post scriptum*, na jedinstven način izražava fundamentalnu problematiku stranog. On od navedenih odnosa prema stranom prikazuje etnocentričnost i kse-

⁶⁰⁾ Max Frisch: *Überfremdung 2*, Werke X, 389.

nofobiju kao faktore neuspele komunikacije. Egološki okrenutost građanske porodice tradiciji dete čini objektom bezlične i nepromišljene kultivizacije: umesto da vodi dodiru i kontaktu između kultura, ili čak međusobnom preplitanju, poziv vodi kulturnom konfliktu. Nema zblizavanja na distanci. Domaćini interakciju čine nemogućom jer prenebregava-zju antropološku konstantu principijelne tenzije između sopstvenog i stranog i zbog toga i ne znaju da je „čulo govora čulo blizine. Ono od početka razdvaja poznato od stranog. Majka koja umiruje za dete je pojam poznatog i bliskog. Dete još dugo neće uzeti ništa od stranih osoba“.⁶¹) Sto sa poklonima postaje samoprikazivanje jednog etnocentričnog sveta bez ljubavi okrenutog materijalnom statusu, koji, međutim, sebe smatra moralnim i primernim; ne pada mu ni na pamet da se upozna sa strancima i stranim. Čitaocima iz Trećeg sveta nije teško da prikazani odnos između odraslih osoba i deteta konkretizuju kao karakterističan za „razvijene“ kulture i kulture „u razvoju“. Apelativni smisao teksta postaje jasan kada uzmemo u obzir njegovu neposrednu okolinu: zbirka u kojoj je ukotv-ljen tekst nosi naslov *Još je neizvesno*. Ako se tekst primeni na kulturno-sociološku i hermeneutičku situaciju, posebno inostrane germanistike i njenog gubitka studenata, onda on nama koji smo zainteresovani za tu naučnu disciplinu postavlja upozoravajuće i urgentno pitanje: zar jednog dana ne bi moglo da joj se desi isto što i stolu sa poklonima na izopačenoj proslavi rođendana, koja je organizovana bez obzira na potrebe, očekivanja i zebnje adresata: mlada generacija će ga uništiti drhćući ali emfatično — disciplina je počišćena.

Bibliografija (izbor)

Agar, Michael H.: *The professional stranger. An introduction to Ethnography*. New York 1980.

Bargatzky, Thomas: *Die Rolle des Fremden beim Kulturwandel*. (Hamburg/Hohenschäft-larn 1978 (=Hamburger Reihe zur Kultur- und Sprachwissenschaft 12).

Bausinger, Hermann: *Germanistik als Kultur-wissenschaft*. In: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 6, 1980, str. 17—31.

Zur Problematik des Kulturbegriffs. In: A. Wierlacher (Hg.): *Fremdsprache Deutsch I*, str. 57—69.

⁶¹) Hubert Tellenbach: *Geschmack und Atmosphäre, Medien menschlichen Elementarkontaktes*. Salzburg 1968, str. 29.

Zur kulturalen Dimension von Identität. In: Zeitschrift für Volkskunde 73, 1977, str. 210—215.

Bersier, Gabrielle: *Wunschbild und Wirklichkeit. Deutsche Utopien im 18. Jahrhundert.* Heidelberg 1981.

Bitterli, Urs: *Die ‚Wilden‘ und die ‚Zivilisierten‘. Grundzüge einer Geistes- und Kulturgeschichte der europäisch-überseeischen Begegnung.* München 1976.

Bleicher, Thomas: *Elemente einer komparatistischen Imagologie.* In: Komparatistische Hefte 2, 1980, str. 12—24.

Boerner, Peter: *Das Bild vom anderen Land als Gegenstand literarischer Forschung.* In: Sprache im technischen Zeitalter, 1975, str. 313—321.

Bollack, Mayotte et al.: *Philologie und Hermeneutik im 19. Jahrhundert II.* Göttingen 1983.

Brackert, Helmut et al.: *Literatur in der Schule.* Bd. II: *Mittelalterliche Texte im Unterricht.* München 1976.

Breitenbach, Diether: *Zur Theorie der Auslandsausbildung. Methodische Probleme und theoretische Konzepte der ‚Austauschforschung‘.* In: A. Wierlacher (Hg.): *Fremdsprache Deutsche I,* str. 113—145.

Bubner, Rüdiger: *Ethnologie und Hermeneutik.* In: *Ethnologie im Dialog.* Hg. von Gerhard Baer und Pierre Centlivres. Fribourg 1933, str. 183—195 (=Kolloquien der Schweizerischen Geisteswissenschaftlichen Gesellschaft).

Danneberg, Lutz/Mülle, Hans-Harald: *Wissenschaftstheorie. Hermeneutik. Literaturwissenschaft. Anmerkungen zu einem unterbliebenen und Beiträge zu einem künftigen Dialog über die Methodologie des Verstehens.* In: DVJ 58, 1984, str. 177—237.

Doehring, Karl: *Die allgemeinen Regeln des völkerrechtlichen Fremdenrechts und des deutsche Verfassungsrecht.* Köln/Berlin 1963 (Beiträge zum Ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht).

Esselborn, Karl: *Ansätze zu einer fremdsprachlichen Literaturdidaktik.* In: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 7, 1981, str. 297—310.

Fascher, E.: Artikel *Fremder* in: *Reallexikon für Antike und Christentum.* Band VIII, Stuttgart 1972, stub. 306—347.

Flaschar, Helmut et al.: *Philologie und Hermeneutik im 19. Jahrhundert. Zur Geschichte und Methodologie der Geisteswissenschaften.* Bd. I, Göttingen 1979.

Forget, Philippe: *Literarischer Textvergleich als gestaltende Leseerfahrung. Zur praxisorientierten Korrelation von Literaturwissenschaft und Literaturunterricht im Fach Deutsch als Fremdsprache.* In: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 7, 1981, str. 18—35.

Frank, Manfred: *Das individuelle Allgemeine. Textstruktierung und -interpretation nach Schleiermacher.* Frankfurt 1977.

—. *Textauslegung.* In: *Erkenntnis der Literatur. Theorien. Konzepte. Methoden der Literaturwissenschaft.* Hg. von Dietrich Harth und Peter Gebhardt. Stuttgart 1982, str. 123—160.

Frey, Eberhard: *Rezeptionsforschung in der Didaktik deutscher als fremder Literatur.* In: A. Wierlacher (Hg.): *Fremdsprache Deutsch II*, str. 438—458.

Friedli, Richard: *Fremdheit als Heimat. Auf der Suche nach einem theologischen Kriterium für den Dialog zwischen den Religionen.* Freiburg 1974.

Frisch, Hans von: *Das Fremdenrecht.* Berlin 1910.

Gadamer, Hans-Georg: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik.* 4. Aufl. Tübingen 1975.

Göhring, Heinz: *Deutsch als Fremdsprache und interkulturelle Kommunikation.* In: A. Wierlacher (Hg.): *Fremdsprache Deutsch I*, str. 70—90.

Grawe, Christian: *Anthologien in der Fremdsprachenphilologie Deutsch.* In: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 8, 1982, str. 231—243.

—. *Der Lektürekanon der Germanistik als Fremdsprachendisziplin: Grundsätze und praktische Überlegungen.* In: A. Wierlacher (Hg.): *Fremdsprache Deutsch II*, str. 358—386.

Greverus, Ina-Maria: *Kultur und Alltagswelt. Eine Einführung in Fragen der Kulturanthropologie.* München 1978 (=BSR 132).

—. *Der territoriale Mensch. Ein literaturanthropologischer Versuch zum Heimatphänomen.* Frankfurt 1972.

Grossklaus, Götz: *Reisen in die fremde Natur. Zur Fremdwahrnehmung im Kontext der bürgerlichen Aufstiegs Geschichte.* In: Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 8, 1982, str. 72—85.

Hebel, Franz: *Zur Bestimmung von Kriterien der Textauswahl im fremdsprachlichen Literaturunterricht.* In: Jb. Deutsch als Fremdsprache 6, 1980, str. 181—184.

— *Die Rolle der Literatur in der Kulturvermittlung oder: Gibt es eine ‚repräsentative‘ Relevanz von Texten?* U: A. Wierlacher (Hg.): Fremdsprache Deutsch II, str. 387—409.

Hunfeld, Hans: *Einige Grundsätze einer fremdsprachenspezifischen Literaturdidaktik.* U: A. Wierlacher (Hg.): Fremdsprache Deutsch II, str. 507—519.

Ihekweazu, Edith: *Möglichkeiten der Rezeption deutscher Literatur im afrikanischen Kulturraum.* U: Akten des VI. Internationalen Germanisten-Kongresses Basel 1980, Teil 3, str. 168—174.

Jauß, Hans-Robert: *Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur.* München 1977.

Jeggle, Utz: *Fremdheit und Initiative. Vorbemerkungen zu einer Variante des soziokulturellen Wandels.* U: Zeitschrift für Volkskunde 68, 1972, str. 42—60.

Koch-Hillebrecht, Manfred: *Der Stoff aus dem die Dummheit ist.* München 1980 (=BSR 180).

— *Das Deutschenbild. Gegenwart. Geschichte. Psychologie.* München 1977 (=BSR 162).

Kopf, Gerhard (Hg.): *Rezeptionspragmatik. Beiträge zur Praxis des Lesens.* München 1981 (=UTB 1026).

Koopmann, Helmut: *Das Phänomen der Fremde bei Thomas Mann. Überlegungen zu dem Satz: „Wo ich bin, ist die deutsche Kultur“.* U: Wolfgang Frühwald/Wolfgang Schieder (Hg.): *Leben im Exil. Probleme der Integration deutscher Flüchtlinge im Ausland 1933—1945.* Hamburg 1981, str. 103—114.

Kramer, Fritz: *Verkehrte Welten. Zur imaginären Ethnographie des 19. Jahrhunderts.* Frankfurt 1977.

Krusche, Dietrich: *Das Eigene als Fremdes. Zur Sprach- und Literaturdidaktik im Fache Deutsch als Fremdsprache.* U: Neue Sammlung 23, 1983, str. 27—41.

— *Fremde als Metapher. Beispiele aus der deutschen Lyrik seit der Jahrhundertwende.* U: Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 8, 1982, str. 86—101.

— *Lese-Unterschiede. Zum interkulturellen Leser-Gespräch.* U: Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 7, 1981, str. 1—17.

— *Die Kategorie der Fremde.* U: A. Wierlacher (Hg.): Fremdsprache Deutsch I, str. 46—56.

Kubler, Rainer: *Fremdsprachliche Literaturvermittlung auf der Grundlage Rezeptions- und Leserforschung.* U: Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 6, 1980, str. 65—85.

Landmann, Michael: *Das Fremde und die Entfremdung.* U: Heinz Horst Schrey (Hg.): *Entfremdung.* Darmstadt 1975, str. 180—219.

Leibfried, Erwin: *Literarische Hermeneutik. Eine Einführung in ihre Geschichte und Probleme.* Tübingen 1980 (=Literaturwissenschaft im Grundstudium 9).

Leiris, Michael: *Die eigene und die fremde Kultur.* Aus dem französischen von Rolf Wintermeyer. Herausgegeben und mit einer Einleitung von Hans-Jürgen Heinrichs. Frankfurt 1977.

Levi-Strauss, Claude: *Rasse und Geschichte [1952].* U: L. S.: *Strukturelle Anthropologie II.* Frankfurt 1975 (i kao stw 385).

Ludz, Peter Christian: *Die sozialwissenschaftliche Konzept-Analyse.* U: Reinhart Koselleck (Hg.): *Historische Semantik und Begriffsgeschichte.* Stuttgart 1978, str. 358—389.

Marquard, Odo: *Felix culpa? — Bemerkungen zu einem Applikationsschicksal von Genesis 3.* U: Text und Applikation a.a.O., str. 53—71.

Martini, Fritz: *Auswanderer, Rückkehrer, Heimkehrer. Amerikaspiegelungen von Keller, Raabe und Fontane.* U: Sigrid Bauschinger et al. (Hg.): *Amerika in der deutschen Literatur.* Stuttgart 1975, str. 178—204

Merkel, U.: *Erfahrungen mit und Beobachtungen zur Rezeption deutscher Literatur in Ländern der dritten Welt.* U: Karl Stocker (Hg.): *Literatur der Moderne im Deutschunterricht.* Königstein 1982, str. 81—98.

Michel, Willy: *Ästhetische Hermeneutik und frühromantische Kritik. Friedrich Schlegels fragmentarische Entwürfe, Rezensionen, Charakteristiken und Kritiken (1795—1801).* Göttingen 1982.

— *Exotische Fremde und regionale Fremde.* Teil 1: *Georg Forsters Reise um die Welt und die Ansichten vom Niederrhein.* Teil 2: *Entwicklungsgefälle und indistrulle Fremde.* U: Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 8, 1982, str. 120—142.

— *Medienwissenschaft und Fremdsprachenphilologie.* U: A. Wierlacher (Hg.): *Fremdsprache Deutsch I*, str. 166—175.

Neumann, Peter Horst: *Das Eigene und das Fremde. Über die Wünschbarkeit einer Theorie des Zitierens.* U: Theo Elm/Gerd Hemmerich (Hg.): *Zur Geschichtlichkeit der Moderne. Der Begriff der literarischen Moderne in Theorie und Deutung.* Ulrich Fülleborn zum 60. Geburtstag. München 1982, str. 43—52.

Nitschke, August: *Das Fremde und das Eigene.* U: Funkkolleg Geschichte, Studienbegleitbrief 4. Weinheim u. Basel 1979, str. 45—76.

Ohle, Karlheinz: *Das Ich und das Andere. Grundzüge einer Soziologie des Fremden.* Stuttgart 1978 (=Sozialwissenschaftliche Studien 15).

Otten, Kurt: *„Kulturelle Kompetenz“ im Englischunterricht.* U: Hans Weber (Hg.): *Aufforderungen zum literaturdidaktischen Dialog.* Paderborn u.a. 1979, str. 88—102.

Pischl, Joseph: *Zur repräsentativen Auswahl literarischer Texte für den Deutschunterricht und für die Aus- und Weiterbildung von Deutschlehrern.* U: *Lehrer und Lernende im Deutschunterricht.* Kongreßbericht der VI. Internationalen Deutschlehrertagung vom 4—8. August 1980 in Nürnberg. Hg. von Heidrun Brückner. Berlin u. München 1981, str. 315—319.

Plessner, Helmuth: *Mit anderen Augen.* U: H.P.: *Zwischen Philosophie und Gesellschaft.* Bern 1953, str. 204—217.

Riesz, Janos: *Weltliteratur zwischen „Erster“ und „Dritter“ Welt. Die Verantwortung der Vergleichenden Literaturwissenschaft (Komparatistik) heute.* U: *Zeitschrift für Kulturaustausch* 33, 1983, str. 140—148.

Rittner, Volker: *Kulturkontakte und soziales Lernen im Mittelalter. Kreuzzüge im Lichte einer mittelalterlichen Biographie.* Köln u. Wien 1973.

Scheffele, Eberhard: *Affinität und Wechsel-durchdringung. Zum Problem der Voraussetzungen interkulturellen Verstehens.* U: *Doitsu Bungaku Kenkyu* 28, 1983, str. 29—54.

Schleiermacher, Fr. D. E.: *Hermeneutik*. Nach den Handschriften neu herausgegeben und eingeleitet von Heinz Kimmmerle. Heidelberg 1974.

Schütz, Alfred: *Grundzüge einer Theorie des Fremdverstehens*. U: Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie. Frankfurt 1974, str. 137—197 (=stw 92).

Seung, T. K.: *Semiotics and Thematics in Hermeneutics*. New York 1982.

Simmel, Georg: *Exkurs über den Fremden*. U: Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Leipzig 1908, str. 685—691.

Spitzer, Leo: *Das Eigene und das Fremde. Über Philologie und Nationalismus*. U: Die Wandlung 1, 1945/46, str. 576—594.

Stählin, Gustav: Artikel *Xenos* u: Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, hg. von Gerhard Friedrich, Band 5, Stuttgart 1966, str. 1—36.

Stagl, Justin: *Die Beschreibung des Fremden in der Wissenschaft*. U: Duerr, Hans Peter (Hg.): Der Wissenschaftler und das Irrationale. Bd. 1: Beiträge aus Ethnologie und Anthropologie. Frankfurt 1981, str. 273—295.

Text und Applikation: Theologie, Jurisprudenz und Literaturwissenschaft im hermeneutischen Gespräch. Hg. von Manfred Fuhrmann.

Hans Robert Jauss und Wolfhart Pannenberg. München 1981 (=Poetik und Hermeneutik IX).

Theunissen, Michael: *Der Andere. Studien zur Sozialontologie der Gegenwart*. 2. Auflage. Berlin u. New York 1977.

Thum, Bernd/Lawn-Thum, Elisabeth: ‚Kulturprogramme‘ und ‚Kulturthemen‘ im Umgang mit Fremdkulturen: Die Südsee in der deutschen Literatur. U: Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 8, 1982, str. 1—38.

Turk, Horst: *Wie und wo entsteht ein klassischer Nationalautor: Zum Fremdverstehen in Goethes ‚Tasso‘*. U: Text und Kritik, Sonderband Goethe. München 1982, str. 153—172.

Weinrich, Harald: *Literatur und Fremdsprachenunterricht — ja, aber mit Phantasie*. U: Die neueren Sprachen 82, 1983, str. 200—216.

Wierlacher, Alois: *Überlegungen zur Begründung eines Ausbildungsfaches Deutsch als Fremdsprache*. U: Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 1, 1975, str. 119—136.

— (Hg.): *Fremdsprache Deutsch. Grundlagen und Verfahren der Germanistik als Fremdsprachenphilologie*. 2 bde. München 1980 (=UTB 912/913).

— *Fremderfahrungen als Gegenstand der Literaturforschung*. U: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 8, 1982, str. V f.

— (Hg.): *Kulturverstehen und Spiel*. U: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 8, 1982, str. 102—230.

— *Ent-fremdete Fremde. Goethes Iphigenie auf Tauris als Drama des Völkerrchts*. U: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 102, 1983, str. 161—180.

— *Mit fremden Augen. Vorbereitende Bemerkungen zu einer interkulturellen Hermeneutik deutscher Literatur*. U: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 9, 1983, str. 1—16.

— *Opulente Fremde und fremde Opulenz. Die Bundesrepublik Deutschland in der Außenperspektive deutscher Erzählliteratur der fünfziger und frühen sechziger Jahre*. U: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 11, 1985.

— (Hg.): *Das Fremde und das Eigene. Prologomena zu einer interkulturellen Germanistik*. München 1985.

Wuthenow, Ralph-Rainer: *Die erfahrene Welt. Europäische Reiseliteratur im Zeitalter der Aufklärung*, Frankfurt 1980.

